

ΙΔΙΩΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ : ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΝΕΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ;

Γιώργος Χάλαρης, Δρ Κοινωνιολογίας

Η σχέση δημόσιου και ιδιωτικού θεματοποιείται στο παρόν κείμενο με αφετηρία τη διάκριση αφενός μεν της από μέρους των επιχειρούντων ατόμων και επιχειρήσεων επιδίωξης του ιδιαίτερου συμφέροντος, στη βάση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, αφετέρου δε του κράτους ως εκπροσώπου του "κοινού συμφέροντος".

Η οριοθέτηση του δημόσιου και του ιδιωτικού χώρου δεν είναι αυτονόητη ούτε και μονοσήμαντη, πολύ μάλλον κατά την πρόσφατη περίοδο που καλύπτει αυτό που ονομάστηκε Κεϊνσιανό Κράτος Πρόνοιας και χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη ενδιάμεσων σωμάτων και θεσμών διαμεσολάβησης, στα πλαίσια της κοινωνικοποίησης των συνθηκών αναπαραγωγής των κοινωνικών σχηματισμών. Η με άλλους όρους, της μεγάλης αύξησης της σημασίας του πολιτικού συστήματος που ενσωματώνει έτσι ή υποκαθιστά λειτουργίες των άλλων υποσυστημάτων - της οικονομίας, της κουλτούρας κ.ά.- παράλληλα με την ανάληψη μακροοικονομικών ρυθμιστικών λειτουργιών κεϊνσιανού τύπου¹. Νέος τόπος της Δημοκρατίας και του καπιταλισμού, προϊόν ταξικού συμβιβασμού αλλά και εγγυητής των όρων της κεφαλαιακής συσσώρευσης μέσω μιας ενεργού και πολυδιάστατης παρεμβατικής πολιτικής, το κράτος φαινόταν παρ' όλ' αυτά, (ή εξαιτίας αυτών), να εγγυάται μια σχετική ισορροπία μεταξύ των κατά Max Weber και Habermas αυτόνομων σφαιρών της νεωτερικότητας - πολιτική, οικονομία, κουλτούρα, εκπαίδευση κ.ά. Πράγματι, η αύξηση της σημασίας του πολιτικού υποσυστήματος έναντι των άλλων υποσυστημάτων μέσω της διεύρυνσης του κράτους, φάνηκε να αποτελεί και τον όρο για την, προς στιγμήν τουλάχιστον, διασφάλιση της ισορροπίας των αντίστοιχων αυτόνομων σφαιρών της νεωτερικότητας και ακόμη περισσότερο να αποτελεί όρο για την ανάπτυξή τους.

Φορέας πράγματι των θεωρήσεων, μύθων και αξιών του Διαφωτισμού και της Νεωτερικότητας, ιστορικός εγγυητής της ενότητας των εθνικών κοινωνιών (ας θυμηθούμε τον χεγκελιανό - και όχι μόνο - όρο, *Staatsgesellschaft* που συνενώνει σε μια λέξη *κοινωνία και κράτος* ως έκφραση και πραγμάτωση του Ορθού Λόγου), το κράτος, παρά τις όποιες δυσλειτουργίες και αγκυλώσεις του, που εξάλλου στις περισσότερες περιπτώσεις αναδρομικά χαρακτηρίστηκαν σαν τέτοιες, φαίνεται να αποτελεί το αντίβαρο και το διορθωτικό μηχανισμό στους μηχανισμούς εξατομίκευσης του οικονομικού πράττειν και της Αγοράς.

Η ενεργή παρέμβαση του κράτους στο χώρο της οικονομίας ήταν αυτονόητη για τις επιχειρήσεις, ενώ στο χώρο της Εκπαίδευσης και των Τεχνών, παρά τις όποιες αντινομίες, θεωρείτο βασική για την ανάπτυξή τους ως φορέων των ανθρωπιστικών και δημοκρατικών νοημάτων και ιδεωδών του Διαφωτισμού και της Νεωτερικότητας.

1. Πρβλ. Κοναθίτης Θ., *Κοινωνιολογία του 90*, [Σχέδιο] Σεπτ. 1994, σ. 20.

Για να μην εκληφθούν τα παραπάνω ως μια αποστασιοποίηση του κράτους, ας αφιέρουμε και μια άλλη παράλληλη αλλά συναφή θεώρηση, δηλ. το Κράτος Πρόνοιας και την "πολιτική σφαίρα" ως το κατ' εξοχήν πεδίο αντιπαράθεσης και επίλυσης των διαφορών, με τη μεταφορά δηλαδή και συμβιβαστική επίλυση των ταξικών συγκρούσεων και αντιπαράθεσεων κάθε μορφής, των ποικίλων κοινωνικών προβληματικών και προβληματισμών, ακόμη περισσότερο την εσωτερικέυσή τους, στο *θεσμικό-πολιτικό* πεδίο. Βέβαια και στην περίπτωση αυτή εμφανίζεται ο *κοινός τόπος* Δημοκρατίας και Καπιταλισμού, αποκρυστάλλωση ενός κύκλου εκσυγχρονισμού που άρχισε τη δεκαετία του '30 (ή για την Ευρώπη από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου) και συνεχίστηκε λίγο-πολύ ως τις αρχές της δεκαετίας του '70. Και από τότε άρχισε να υφίστανται έντονες πιέσεις κάτω από το βάρος της διεθνοποίησης του κεφαλαίου αφενός, της πολιτιστικής έκρηξης της δεκαετίας του 60 αφετέρου και της διαλεκτικής τους συνάρθρωσης². Χαρακτηριστική βολή η πτώση των καθεστώτων του "υπαρκτού σοσιαλισμού" που σχηματικά τοποθετείται το 1989. Βασικός πάντως παράγων της κρίσης του Κράτους Πρόνοιας φαίνεται να ήταν η *ίδια του η επιτυχία* με τη διαρκή διόγκωση του δημόσιου τομέα, που είχε ως αναγκαία συνέπεια αυξανόμενες δυσλειτουργίες αλλά και τον αυξανόμενο ανταγωνισμό με τον ιδιωτικό τομέα, τόσο στο επίπεδο της χρηματοδότησης όσο και σε εκείνο της επιχειρηματικής δραστηριότητας, γεγονός που συναντάει τη μαρξιστική θεώρηση αναφορικά με την εσωτερική αντινομία του καπιταλισμού!

Σήμερα, 20 χρόνια μετά την έναρξη της κρίσης του κείνσιανού κράτους, με την εμφάνιση και βαθμιαία εμπέδωση νέων μορφών ρύθμισης μέσω της Αγοράς, η κρίση του κράτους πρόνοιας φαίνεται να ταυτίζεται με μια κρίση θεμελίων των δυτικών κοινωνιών, που εμφανίζεται και ως κρίση του Λόγου - ρήξη με το παρελθόν του Διαφωτισμού και της Νεωτερικότητας.

Για να δώσουμε μια παραστατική εικόνα (αν και αποστασιοποιώντας), αφού το κράτος εξασφάλισε τους όρους της κοινωνικής αναπαραγωγής σαν να ήταν παντοτινός, οργανώνοντας τα διάφορα κοινωνικά πεδία, *τώρα*, φαίνεται να υποχωρεί, να αποχωρεί ή να έχει ήδη αποχωρήσει υπό το βάρος των αλλαγών, από αυτούς τους χώρους που είχε το ίδιο οργανώσει, χώρους *θεσμικούς* αλλά και υλικούς και *νοηματικούς*, εγκαταλείποντας εν πολλοίς ένα κενό κέλυφος.

Το κείνσιανό κράτος πρόνοιας εμφανίζεται έτσι σήμερα, με την ιστορική αποστασιοποίηση την οποία προσφέρει η 20ετία της κρίσης του, ως μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδος *θεσμικο-συστημικής* εξασφάλισης - αλλά και διαμόρφωσης - των όρων διευρυμένης αναπαραγωγής των εθνικών κοινωνικών σχηματισμών. Υπό τις παρούσες όμως συνθήκες κεφαλαιακής συσσώρευσης και ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και υπό το βάρος των νέων πολιτισμικών δεδομένων το κείνσιανό κράτος πρόνοιας δεν φαίνεται πια σε θέση να εξασφαλίσει *tel quel* την αναπαραγωγή του συστήματος. Με τη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, ο κοινωνικός συμβιβασμός που είχε επιτευχθεί σε *θεσμικο- κορπορατιστική* βάση με την ενεργό, ρυθμιστική παρέμβαση του κείνσιανού κράτους πρόνοιας αμφισβητείται

2. Πρόβλ. Schwengel H. "British Enterprise Culture and German Kulturgesellschaft" in Keat R. & Abercrombie N. *Enterprise Culture*, Routledge, 1991, σ. 143.

και καθίσταται εν πολλοίς κενός περιεχομένου, με την άρδην αλλαγή των δεδομένων. Τα νέα δεδομένα και η από ισχύος θέση του κεφαλαίου εκφράζονται χαρακτηριστικά στη νεο-συντηρητική και τη νεο-φιλελεύθερη ρητορική. Το αποτέλεσμα της διεθνοποίησης συναντάται με την πολιτισμική έκρηξη της δεκαετίας του '60, απόρροια της ανάπτυξης των νέων κοινωνικών (μεσο)στρωμάτων που ήταν εν πολλοίς προϊόν της ανάπτυξης του Κράτους Πρόνοιας. Οι πολιτιστικο-πολιτισμικές διαφοροποιήσεις θα εκφραστούν στη συνέχεια και στο χώρο της κατανάλωσης (με την εξέλιξη των καταναλωτικών προτιμήσεων) και θα θεωρητικοποιηθούν από τους νεο-φιλελεύθερους στην επίθεση τους κατά του κράτους πρόνοιας μέσα από το επιχείρημα της "ελεύθερης επιλογής".³

Η Αγορά φαίνεται τώρα να αποτελεί το νέο τόπο, το νέο προνομιακό χώρο ρύθμισης, αναλαμβάνοντας τα ηνία από το πολιτικό, υποκαθιστώντας τους θεσμικο-συστημικούς μηχανισμούς κοινωνικής αναπαραγωγής της προηγούμενης περιόδου με νέους, συνθετότερους, μοριακούς θα λέγαμε, μηχανισμούς, που κατακερματίζουν, κενώνουν ή σχετικοποιούν τους θεσμούς της προηγούμενης περιόδου και λειτουργούν σε ένα δυναμικό, σχεσιακό-συστημικό επίπεδο μεγαλύτερης αοριστίας και αμεσότητας, πιο κοντά στο αριστοτελικό "συμβεθικός".

Αναφερόμαστε εδώ στη *νέα δυναμική μιας γενικευμένης Αγοράς* στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης της Οικονομίας και της Παραγωγής. Δεν πρόκειται δηλαδή για την Αγορά του τέλειου ανταγωνισμού και του νεοκλασσικού μοντέλου γενικής ισορροπίας, αλλά για την αγορά στην οποία παραπέμπει η *σύγχρονη οικονομική θεωρία της Διεθνούς Επιχείρησης*, που λειτουργεί υπό συνθήκες έλλειψης διαρκούς ισορροπίας πιο συγκεκριμένα, σε μια δυναμική διαδικασία προσωρινών ανισορροπιών, προϊόν της τεχνολογικής προόδου με τη συνεχή, φρενήρη προώθηση της καινοτομίας, και η οποία εντάσσει τις εμπορευματικές συναλλαγές σε ένα πλαίσιο μονοπωλιακών και ολιγοπωλιακών δομών (βλ. και Global Corporation).⁴

Ο κατακερματισμός των θεσμών συνάδει με την προϊούσα λειτουργικοποίησή τους, τον πολλαπλασιασμό των υπηρεσιών και επαγγελματικών εξειδικεύσεων, τέλος την οιοει διάσπαση της πραγματικότητας σε επί μέρους καταστάσεις και προβλήματα που αποτελούν αντικείμενο στρατηγικής διαχείρισης. Αυτή η μοριακή, κατά κάποιο τρόπο, και *ad infinitum* διάσπαση και επανασύνθεση καθίσταται δυνατή από, και με τη σειρά της ενισχύει, την εν εξέλιξη τεχνολογική-οργανωτική επανάσταση, στη βάση και της νέας λογικής των δικτύων - που προβάλλουν και στο χώρο των κοινωνικών επιστημών ως ο νέος εν δυνάμει διάδοχος της θεωρίας των δομών της δεκαετίας του '60.

Και για να χρησιμοποιήσουμε μια αναλογία από το χώρο της φυσικής, η κοινωνική αναπαραγωγή - ή μη-αναπαραγωγή - φαίνεται να περνάει από το χώρο της Μηχανικής (αναφερόμαστε μεταξύ άλλων στη μακρο-οικονομική ρύθμιση) στο πεδίο της κβαντικής Φυσικής, δηλαδή στην περίπτωση μας στο πεδίο της μικροοικονομίας, στα πλαίσια μιας

3. Πρβλ. Forrest R, "The Privatization of Collective Consumption", in Gottdiener M. & Pickvance C, *Urban Life in Transition*, Sage, 1991, σσ. 169-192.

4. Πρβλ. Γεωργόπουλος Α, "Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις του Παγκόσμιου Καταμερισμού της Εργασίας", εις Αξιολογικά 6, Μάιος 1994, σσ. 162-198.

συνεχώς ενισχυόμενης, διευρυνόμενης και επιταχυνόμενης, παγκοσμιοποιούμενης, εξαιρετικά αλθινης Αγοράς.

Αν το κείνσιανό κράτος πρόνοιας ήταν η αποκρυστάλλωση της προηγούμενης φάσης συσώρευσης και κοινωνικής αναπαραγωγής, η Νέα Σύγχρονη Επιχείρηση εμφανίζεται ως ο νέος προνομιακός δρων της παρούσας περιόδου, ως η αποκρυστάλλωση των νέων συνθηκών. *EXIT το Κράτος, INTRAT η Επιχείρηση.*

Η τάση ανάληψης του κύριου ρυθμιστικού ρόλου από μέρους της Αγοράς και η κεντρικότητα της Επιχείρησης αποτελούν έτσι την άλλη όψη της παρακμής του Κράτους Πρόνοιας με την τάση εγκατάλειψης ή υποθιβάσμου μιας συστηματικής μακρο-οικονομικής, κείνσιανού χαρακτήρα πολιτικής και τη στροφή προς την ενίσχυση του σκέλους της προσφοράς, μέσω πολιτικών επιδότησης του κεφαλαίου.

Αντίστοιχα, η σφαίρα της συλλογικής κατανάλωσης, κατ' εξοχήν πεδίο ενεργοποίησης του κείνσιανού κράτους πρόνοιας, μέσω των ποικίλων μορφών και μηχανισμών ιδιωτικοποίησης, υποβαθμίζεται, διασπάται και εν μέρει απορροφάται από τον ιδιωτικό/επιχειρηματικό τομέα.

Η δεκαετία του '80 ανέδειξε την επιχείρηση, τη *νέα υπερσύγχρονη επιχείρηση* της τεχνολογικο-οργανωτικής επανάστασης, ως το "νέο προνομιακό κοινωνικό δρώνα", ως ένα νέο εν δυνάμει υποκείμενο και κατ' εξοχήν τόπο συνάντησης/όσμωσης του τεχνικού, του οικονομικού και του πολιτισμικού. Αυτό που η νεοφιλελεύθερη ρητορική αποκάλυψε *κουλτούρα της επιχείρησης*, όρος που κατά κόρον χρησιμοποιήθηκε στις ΗΠΑ και τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες κατά την τελευταία δεκαετία, βρέθηκε στο επίκεντρο των νέων τάσεων, διαμορφώνοντας παράλληλα αξίες, στάσεις και τρόπους σκέψης και δράσης. Σε συνάρτηση με τον άλλο ρητορικό όρο, αυτόν του "human capital", αντικαθιστά την κλασική γραφειοκρατική οργάνωση που στηρίζεται στην ιεραρχική πυραμιδοειδή δομή με μία νέου τύπου διοικητικο-διαχειριστική οργάνωση *μάντζμεντ*, σε διαρκή εξέλιξη.

Σε στενή και αδιάσπαστη σχέση με τις τεχνολογίες της πληροφόρησης, η νέου τύπου οργάνωση βασίζεται σε ένα πρότυπο εν είδει δικτύου το οποίο συντίθεται από πολλαπλές ενότητες σε κατάσταση διαρκούς αλληλόδρασης. Κάθε μια από αυτές τις ενότητες μπορεί να συνδεθεί με τις άλλες σε μεταβαλλόμενους σχηματισμούς, ανάλογα με τις γραμμές προϊόντων, το γεωγραφικό χώρο και τις εκάστοτε λειτουργικές/επιχειρησιακές ανάγκες. Ευέλικτοι κανόνες λειτουργίας, πληροφόρησης και επικοινωνίας τείνουν να υποκαταστήσουν την άσκηση διοίκησης μέσω γραφειοκρατικών, ιεραρχικών εντολών.⁵

Αυτή η νέου τύπου διαχειριστική λογική στηρίζεται και προωθείται από ένα λόγο που είναι φορέας αξιών, παραστάσεων και μυθολογιών, οι οποίες συνοψίζονται κάτω από τον προαναφερθέντα όρο "κουλτούρα της επιχείρησης". Στο μικρο-επίπεδο της επιχείρησης, αυτή αποτελεί την κοινή βάση προκειμένου για την κινητοποίηση του συνόλου των εργαζομένων σ' αυτήν γύρω από κοινούς στόχους. Στην κρίση του κοινωνικού, η επιχείρηση αντιπαραθέτει την επιστράτευση του κοινοτικού - πράγμα που όπως είναι φυσικό δεν

5. Τα σχετικά επιχειρήματα έχουν αναπτυχθεί στο "Οι Πολιτισμικές επιπτώσεις των Νέων Τεχνολογιών", Εισήγηση Γ. Χάλαρη στο Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο του Πολυτεχνείου Κρήτης : "Κοινωνία, Τεχνολογία και Αναδιάρθρωση της Παραγωγής" [Χανιά, Οκτ. 1992].

στερείται αντιφάσεων - στην επίτευξη ενός κοινού (και περιορισμένου) ιδεώδους, αυτού της ανάπτυξης της επιχείρησης μέσω της προώθησης των στόχων της. Το κοινό αυτό ιδεώδες θεμελιώνεται και αντικατοπτρίζει τις αρχές και τις αξίες του νεοφιλελευθερισμού [το μακρο-επίπεδο], όπως αυτές, εν πολλοίς, εξειδικεύονται στο επίπεδο της επιχείρησης [το μικρο-επίπεδο]. Οι διάφορες πλευρές της σύγχρονης επιχειρηματικής διοίκησης [οργάνωση και διαχείριση, αξίες, προσωπικότητα] συνθέτουν ένα πολύπλοκο σύστημα -στη συμβολή του οικονομικού, του πολιτικού, του ιδεολογικού και του ψυχικού- που φαίνεται να αποτελεί ένα κατ' εξοχήν χαρακτηριστικό της υπό διαμόρφωση πολιτισμικής πραγματικότητας. Αποκρυσταλλωμένο στην υπεράσχυρη επιχείρηση, επεκτείνεται στη συνέχεια στην περιφέρειά της, σε όλο τον κοινωνικό ιστό.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της διάχυσης αποτελεί η τάση αναζήτησης της εκλογίκευσης μέσω των νέων διαχειριστικών αρχών και πρακτικών από όλους πια τους οργανισμούς, ιδιωτικούς και δημόσιους, τα κοινωφελή ιδρύματα, τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης...

Στα πλαίσια της κρίσης του κράτους πρόνοιας και της δυναμικής των κάθε μορφής ιδιωτικοποιήσεων, που συνοδεύονται από τις νέες εκλογικευτικές στρατηγικές και πρακτικές, η επιχείρηση τείνει να υπεισέλθει, ή και να αναλάβει, τμήματα κατ' εξοχήν νοσηματοδοτικών λειτουργιών [π.χ., εκπαίδευση/κατάρτιση, τέχνες], φορείς κατά το παρελθόν των μύθων και αξιών του μοντερνισμού, φορτίζοντάς τις με τις αξίες και μυθολογίες της επιχείρησης.

Τα ΜΜΕ αποτελούν ένα άλλο βασικό πεδίο στον παραπάνω χώρο και ένα εύγλωτο παράδειγμα των πολιτικών ιδιωτικοποίησης και των συναφών πιέσεων. Αλλά παρά και πέρα από το διαφορετικό βαθμό ιδιωτικοποίησης τόσο μεταξύ χωρών, όσο και μεταξύ τομέων/λειτουργιών στο εσωτερικό της ίδιας χώρας, μεγάλο μέρος των λειτουργιών της σφαίρας της συλλογικής κατανάλωσης που παραμένουν στο κράτος τείνουν να καταστούν "υπολειμματικές", αναφερόμενες στην ικανοποίηση [ελλιπή και προβληματική], όχι πια του κοινωνικού συνόλου δικαιωματικά, αλλά των λιγότερο ευνοημένων κατηγοριών, αυτών που δεν ανήκουν στο "ανθρώπινο κεφάλαιο" που εξυπηρετείται από το πλέγμα ιδιωτικοποιημένων παροχών της νέας επιχείρησης.⁶

Γενικότερα όμως, το Κράτος τείνει να ακολουθήσει τα νέα πρότυπα που διαχέει η επιχείρηση, όχι μόνο στο διαχειριστικό επίπεδο, λόγω των πιεστικών εκλογικευτικών αναγκών και της στενότητας των διαθέσιμων πόρων, αλλά και στο επίπεδο της νέας λογικής που το διαπερνά, που επικεντρώνεται στη ρύθμιση της οικονομικής διαδικασίας μέσω της ενεργού στήριξης της νέας επιχειρηματικής δομής και της ιδιωτικής επιχείρησης. Σε ένα καθεστώς έντονου ανταγωνισμού στο εσωτερικό του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος μεταξύ των διαφόρων γεω-πολιτικών/γεω-οικονομικών ενοτήτων για την προσέλκυση επιχειρήσεων και συγκράτηση της ανεργίας, η επιχείρηση έχει εξωτερικεύσει σημαντικό τμήμα του κόστους παραγωγής, που αναλαμβάνεται από τους δημόσιους φορείς κάθε γεωγραφικού επιπέδου - με στόχο την ενίσχυση των τοπικών/εθνικών παραγωγικών συστημάτων. Τούτο όμως οδηγεί σε μια παράλληλη μείωση, αν όχι μηδενισμό, της αυτονομίας του δημόσιου φορέα, τόσο όσον αφορά τον αναδιανεμητικό του ρόλο - που αφενός μεν τείνει να

συρρικνωθεί, αφετέρου δε υπόκειται σε μια στενότερη εργαλειοποίηση - όσο και τον αντίστοιχο ιδεολογικό-πολιτισμικό.

Στα ανωτέρω πλαίσια, η Αγορά τείνει να καταστεί το ύστατο σημείο αναφοράς και κριτής αξιών, σε μια στενή περίπτωση οικονομίας και κουλτούρας. Στα πλαίσια αυτά, ο μεταμοντερνισμός ως νέο πολιτιστικό ρεύμα, τον οποίο F. Jameson χαρακτηρίζει ως το "πολιτιστικό συσχετιζόμενο του ύστερου καπιταλισμού", απορρίπτοντας τη λειτουργική διαφοροποίηση του κόσμου σε αυτόνομες σφαίρες -πολιτική, οικονομία, κουλτούρα- [M. Weber] καταργεί την αποστασιοποίηση και τον κοινωνικό αναστοχασμό, εκσφενδονίζοντας το άτομο μέσα στον κόσμο, χωρίς απόσταση, μέσα σε μια γενικευμένη αγορά που διαρκώς διευρύνεται με νέες διαφοροποιήσεις και μετασχηματίζεται με τη διευρυνόμενη χρήση των νέων τεχνολογιών και των επικοινωνιακών δικτύων.⁷

Επιστρέφοντας στο χώρο της επιχείρησης, ας αναφέρουμε χαρακτηριστικά και τον E. Enriquez, σύμφωνα με τον οποίο η σημερινή επιχείρηση, "νέος κοινωνικός δρων" "δημιουργός κοινωνικών αξιών", αποτελεί "τη νέα υπέρβαση", που υποκαθιστά τις δύο κυρίαρχες εκφάνσεις του θείου από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης, το κράτος και το χρήμα, και είναι σε θέση να κινητοποιήσει ενέργειες και να παίξει το ρόλο εξιδανικευμένου πόλου. "Αναπτύσσει μία ισχυρή ιδεολογία και προβάλλει ως θεμελιωτής πολιτισμού και αξιών που επιζητεί να καταλάβει όλο το χώρο. Για να το πετύχει αυτό, η επιχείρηση έπρεπε "να μπορέσει να εμφανιστεί ως η ενσάρκωση του διπλού χαρακτηριστικού που συνοδεύει την ορθολογικότητα, έπρεπε δηλαδή να εμφανιστεί συγχρόνως... ως το μόνο στοιχείο παραγωγής πλούτου... και ως δυνάμενη να εξασφαλίσει την τάξη και την κοινωνική συναίνεση".

Σήμερα, λοιπόν "μεταξύ όλων [των θεσμών]... η επιχείρηση φαίνεται να είναι η κατ' εξοχήν δυνάμενη να παράσχει το κυρίαρχο πρότυπο αναφοράς για το σύνολο των συλλογικών συμπεριφορών...". "... Αποτελεί τον πόλο διάδοσης μιας σύλληψης του κόσμου υπό μορφήν ενός συνόλου στρατηγικών συμπεριφορών..." και "...διαχέει τις [αντ]αγωνιστικές της αξίες σε όλους τους τομείς της κοινωνίας..."⁸

Η θεωρία της διεθνούς επιχείρησης στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως περισσότερο εκφράζει το πρότυπο επιχείρησης που περιγράψαμε, καθώς οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, με τα πλέγματα συγγενών εταιρειών, συμμαχιών και αλληλεξαρτήσεων που συνιστούν, αποτελούν και τις πιο προωθημένες εκφράσεις των νέων τάσεων. Οι βασικές προϋποθέσεις της μοιραία παραπέμπουν στη συνεχή επιδίωξη αύξησης της δύναμης των επιχειρήσεων και στην ανάπτυξη των νέων ολιγοπωλίο-μονοπωλιακών δομών στη βάση της τεχνολογικής προόδου, όχι μόνον ως υφιστάμενης κατάστασης αλλά κυρίως ως διαρκούς και δυναμικής αναγκαιότητας, καθώς πρόκειται για μια κατάσταση η οποία τελεί πάντοτε υπό αίρεση.

Με τη σειρά τους, τα ανωτέρω παραπέμπουν σε μια άκρως δυναμική μορφή εντονότατου ανταγωνισμού μεταξύ κεφαλαίων. Συμμαχίες, απορροφήσεις, εξοντωτικοί αγώνες αποτελούν κοινό τόπο και δεν είναι άσχετη η υιοθέτηση ενός πολεμικού λεξιλογίου.

7. Η σχετική επιχειρηματολογία έχει αναπτυχθεί στο Γ. Χάλαρης, "Κοινωνιολογία και Μεταμοντερνικότητα". Σύγχρονα Θέματα (υπό δημοσίευση).

8. Enriquez E., "L'Entreprise comme lien social", in Sainsaulieu R., L'Entreprise : Une Affaire de Société, FNPS, 1992.

Ως αποκρυσταλλώσεις δύναμης, ανταγωνιστικές του κράτους, οι σύγχρονες μεγάλες επιχειρήσεις έχουν παρομοιασθεί με νέες *βαρωνείες*. Με τη διαφορά ότι το *footloose*, άπατρι χαρακτηριστικό τους, η σχετικοποίηση δηλαδή του στοιχείου χώρος και η δικτυακή-μοριακή τους σύνθεση/τάση ανασυγκρότησης, τους προσδίδουν πολύ πιο δυναμικό χαρακτήρα. Όπως και οι παλιές βαρωνείες, ανταγωνίζονται για την απόκτηση εμπιστοσύνης και πίστης, τη δημιουργία κύκλων "υποτελών", είτε στα πλαίσια του απασχολούμενου προσωπικού, είτε στα πλαίσια των συμμαχιών τους, πίστη όμως η οποία με τη σειρά της τελεί πάντοτε υπό αίρεση.

Στα παραπάνω πλαίσια, η επιχείρηση εμφανίζεται όπως είπαμε ως ο νέος προνομιακός κοινωνικός δρων, ως ένα *simulacrum* υποκειμένου κατά την έννοια του Baudrillard, παράλληλα με την κρίση του κράτους και την παρακμή της εργατικής τάξης και των υποκειμένων της ιστορίας.

Στο μέτρο της διάσπασης και του κατακερματισμού ή της σχετικοποίησης του γενικού συμφέροντος σε ένα πλήθος επιμέρους, ιδιωτικά συμφέροντα, πράγμα που βρίσκει την πιο χαρακτηριστική του έκφραση στη λειτουργία του *lobbying* όπως παρουσιάζεται στο αμερικανικό παράδειγμα⁹, και στο μέτρο της υποχώρησης του ρόλου του κράτους, που ύστερα από τη νεο-φιλελεύθερη διόρθωση παύει πια να κατέχει το μονοπώλιο του γενικού συμφέροντος - το οποίο εξάλλου παύει έτσι να έχει και νόημα- η Επιχείρηση, ακολουθούμενη από την "εικόνα" - *image* της, διατρέχει τον ηλεκτρονικό χώρο των ΜΜΕ στη διαρκή αναζήτηση νέων οδών νομιμοποίησης και επιρροής. Στην κρίση έτσι του κοινωνικού κράτους πρόνοιας και την υποχώρησή του από το χώρο κοινωνικής αναπαραγωγής, η Επιχείρηση εμφανίζεται ως ευαγής συμπαράστατης στην επιδίωξη του κοινού συμφέροντος, που υποκαθιστά το κράτος.

"Επιχείρηση Πολίτης", με πλείστες κοινωνικές, πολιτιστικές, και οικολογικές ευαισθησίες, επεκτείνοντας έτσι την κοινωνική και πολιτική της επιρροή, στη συνάντηση της πολιτικής, της οικονομικής και της κοινωνικής σφαίρας, των οποίων τα όρια γίνονται όλο και πιο ασαφή και επικαλυπτόμενα.¹⁰

Οι πρακτικές του *sponsoring*, της χορηγίας, είναι πια γνωστές και πολύ διαδεδομένες. Και εδώ όμως, δεδομένου του διαρκώς εντεινόμενου εμπορικού ανταγωνισμού μεταξύ κεφαλαίων, ενισχύεται η τάση κατά τα τελευταία χρόνια προς μια εντονότερη εμπορευματοποίηση του ίδιου του περιεχομένου του *sponsoring*, που από εργαλείο προώθησης της εικόνας ["*image*"] της επιχείρησης τείνει να μεταβληθεί [κατά γενική παρατήρηση] σε εργαλείο για την προώθηση και αύξηση των πωλήσεων. Χαρακτηριστικό του τελευταίου είναι ότι στις περισσότερες περιπτώσεις, αυτό που καθορίζει την επιτυχία της χορηγίας και άρα αποτελεί γνώμονα για την ακολουθούμενη στρατηγική, είναι "τα εκατοστά των στηλών των εφημερίδων" και "τα λεπτά των τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών αναφορών".¹¹

9. Πρβλ. Guéhenno J M, *La Fin de la Démocratie*, Flammarion, 1993, σσ. 37-44.

10. Πρβλ. Lipovetsky G, *Le crépuscule du devoir*, Gallimard 1992, σσ. 253-292.

11. Πρβλ. Halaris G & Pitos G, "Modern Enterprise and the Arts: Sponsorship as a Meta-mechanism of Culture", εισήγηση στο XIII Παγκόσμιο Συνέδριο της Διεθνούς Κοινωνιολογικής Εταιρείας [Bielefeld, Ιούλ. 1994].

Χαρακτηριστικό εξάλλου της αστάθειας των ορίων μεταξύ της πολιτικής επιρροής, της κοινωνικής ευαισθησίας και της εμπορικής προβολής είναι και το παράδειγμα των μεγάλων εταιρειών καπνού, κατ' εξοχήν και για ευνόητους λόγους στην προμετωπίδα των στρατηγικών *sponsoring*. Στα πλαίσια λοιπόν αυτών των στρατηγικών τις οποίες έχουν αναπτύξει διεθνώς στο χώρο της χορηγίας, οι "επιχειρήσεις-πολίτες" απαιτούν -νώπιον του περιορισμού που έχει επιβληθεί διεθνώς στη διαφήμιση προϊόντων καπνού ως βλαπτικών για τη δημόσια υγεία- "να γίνεται σεβαστή η ελευθερία της διαφήμισης, στον ίδιο ακριβώς βαθμό στον οποίο τα Συντάγματα των δημοκρατικών χωρών όλου του κόσμου επιβάλλουν τον ανάλογο σεβασμό στην ελευθερία του λόγου".¹² Θα ήταν απλά φαιδρό, αν δεν έδειχνε την αυξανόμενη "έκπτωση νοήματος" που πλήττει πια τον ίδιο τον πυρήνα της κληρονομιάς του Διαφωτισμού και της Δημοκρατικής παράδοσης.

Χαρακτηριστικό των νέων μετα-ηθικών εκλογικεύσεων και συναισθηματικών επανεπενδύσεων του κοινωνικού εκ μέρους των νέων συντηρητικών πλειοψηφιών στα πλαίσια της αγοράς υπό την αιγίδα των μεγάλων επιχειρήσεων ως νέων κοινωνικών υποκειμένων και "φορέων αποκρυστάλλωσης ενεργειών" αποτελεί το εξής παράδειγμα, που κάνει εμφανή και την ακύρωση των ορίων μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, ή της πολιτικής, της οικονομίας και της εκπαίδευσης.

Η BP χορηγεί ένα διεθνές πρόγραμμα προώθησης της εκπαίδευσης, που αφορά τη συνεργασία σχολείων και κολλεγίων, όπου οπουδαστές κολλεγίων απασχολούνται σε σχολεία σε εθελοντική βάση στα πλαίσια μιας πολιτικής κοινωνικο-εκπαιδευτικής στήριξης, υποκαθιστώντας τις αντίστοιχες πολιτικές του Κράτους Πρόνοιας.¹³ Η έντονη ιδεολογική διάσταση με τον ριζικό *νοηματικό επανακαθορισμό* γίνεται εμφανής σε πολλά σημεία και επίπεδα.

Το "be all that you can be", παραπέμπει σε αυτό που προηγουμένως εκθέσαμε σχετικά με το μεταμοντέρνο μήνυμα, που καταργεί την αποστασιοποίηση και τον κοινωνικό αναστοχασμό και εκφενδονίζει το άτομο σε μια γενικευμένη αγορά. Ο τύπος της κοινωνίας (ή μη-κοινωνίας) ευτυχημένων καταναλωτών, που αυτή η γενικευόμενη παρέμβαση του ιδιωτικού τομέα σηματοδοτεί, αποκρυσταλλώνεται στις εικόνες που συνοδεύουν τα έντυπα: το ιδεολόγημα μιας μεταμαζικής κοινωνίας τύπου Benetton με την πολυπρόσωπη φωτογραφία της πρώτης σελίδας και με φωτογραφίες γελαστών παιδιών από όλες τις φυλές, που εναλλάσσονται στις διάφορες σελίδες του εντύπου. Η χορηγία της BP δεν περιορίζεται στη χρηματοδότηση η παρέμβασή της δεν θα μπορούσε να είναι πιο άμεση - οργανώνει το project και στέλνει η ίδια τις προσκλήσεις για το σχετικό συνέδριο, με τον ηχηρό τίτλο - *BP International Conference*. Το project προβάλλεται ως συνεργασία (*partnership*) με το Imperial College το οποίο παρέχει το κύρος του μαζί με μεγάλους εθνικούς και διεθνείς οργανισμούς, συμβάλλοντας έτσι στη διαφημιστική προβολή της BP.

Στέλνοντας προφανώς το τεύχος σε χιλιάδες άτομα ανά τον κόσμο από τον πανεπιστημιακό χώρο και τον κόσμο της διανοήσης, η BP κάνει μια θαυμάσια προβολή τύπου *mailing*, αλλά πολύ πιο αποτελεσματική, που προωθεί την εμπέδωση της παρουσίας

12. Τέχνες και Χορηγία τ.11, Φεβρ.-Απρ. 1992, σ. 5.

13. Βλ. σχετικά έντυπα BP: "Students as Tutors in Schools", 1994, και "Students as Tutors and Mentors", 1995.

της στον πνευματικό χώρο, αλλά και γενικότερα την επανασημαιοδότηση του τελευταίου προς την κατεύθυνση της αγοράς. Το γράμμα απευθύνει και υπογράφει ο επί τούτου διορισθείς Project Manager, στέλεχος της BP. Αρχίζει με την προσφώνηση Dear Colleague -Αγαπητέ Συνάδελφε- (!) και επιχειρεί να εμφανίσει το συνέδριο σαν ένα "μοναδικό διεθνές γεγονός".

Οι πολλαπλές νοηματικές εκπτώσεις και επανασημαιοδοτήσεις φέρνουν στη μνήμη, αν και μετά από 100 χρόνια, τον Humpty Dumpty του Lewis Carroll που λέει στην "Αλίκη μέσα από τον καθρέφτη": Όταν εγώ χρησιμοποιώ μια λέξη σημαίνει ακριβώς αυτό που επιλέγω να σημαίνει - ούτε περισσότερο, ούτε λιγότερο.

Οι έντονες ανισότητες και πολλαπλοί δεισμοί που δημιουργεί στις αναπτυγμένες χώρες ο μέσω της Αγοράς κατακερματισμός του κοινωνικού πράττειν και της ίδιας της κοινωνικής πολιτικής παραπέμπουν στο αργό αλλά συνεχές ξήλωμα του κράτους πρόνοιας και την άσκηση κοινωνικής πολιτικής υπολειμματικής και a minima, κατευθυνόμενης προς τις "ευπαθέστερες" κατηγορίες του πληθυσμού. Ενάντια στην κοινότητα της μοίρας που αφορά το σύνολο της κοινωνίας στα πλαίσια του κράτους πρόνοιας, όπου οι παροχές αφορούν κάθε πολίτη κατ' ισομοιρία εξισορροπώντας τις απώλειες όλων με τα κέρδη όλων, η συντελούμενη υποχώρηση στην επιλεκτική ικανοποίηση των ευπαθέστερων κοινωνικών κατηγοριών θεσμοποιεί τη διαφοροποίηση απέναντι στη μοίρα και τη συνεπαγόμενη εξατομίκευση. Πρόκειται τώρα πια για τις απώλειες όσων φορολογούνται έναντι του κέρδους κάποιων άλλων, εκείνων που είναι οι παραλήπτες των κοινωνικών παροχών.¹⁴

14. Γβδλ. Bauman Z., Postmodern Ethics, Blackwell, 1993, σσ. 243-246.